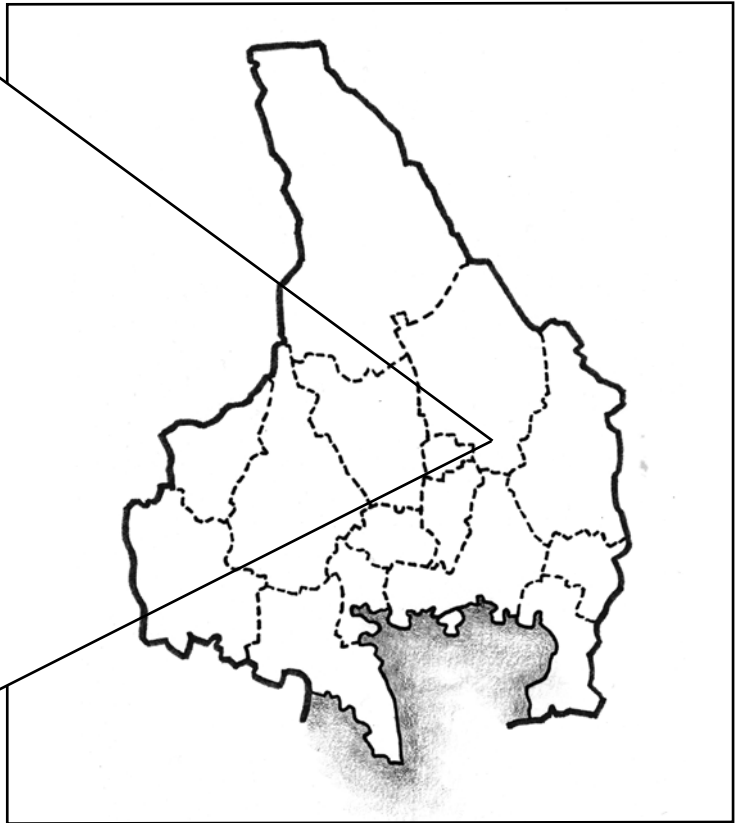
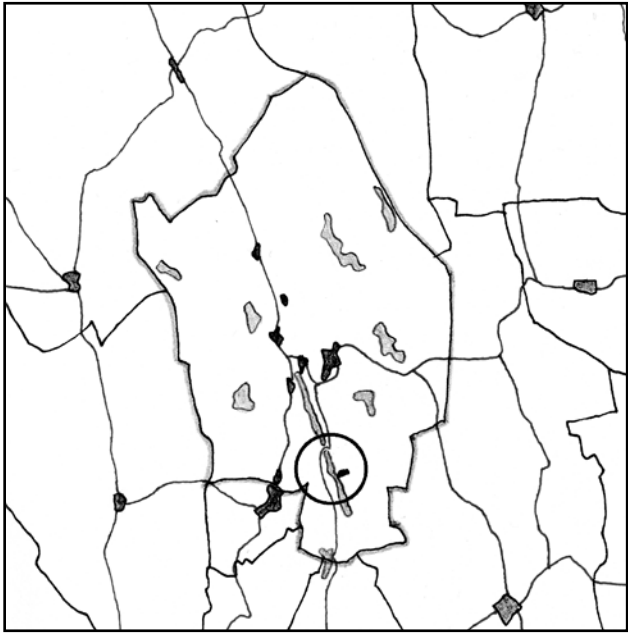

Näbben – Arkeologisk förundersökning i Sunnemo socken, Hagfors kommun

Stig Swedberg och Annika Östlund

Näbben

*Arkeologisk förundersökning
i Sunnemo socken, Hagfors kommun*

Stig Swedberg och Annika Östlund

Näbben

Arkeologisk förundersökning i Sunnemo socken, Hagfors kommun.

Kulturhistoriska rapporter 43

© Rio Kulturkooperativ 2009

Fastighet: Björkil 1:6, Sunnemo socken, Hagfors kommun, Värmlands län

Länsstyrelsebeslut dnr: 431-8537-2008

Ek. karta: Belägenhet i RT-90 2,5 gon V: Norr 6642820 m, Öst 1382430 m

Höjd över havet: ca 140 meter

Beställare: Hagfors kommun, 683 80 Hagfors

Projektnummer: 0829

Projektansvarig: Petra Rudd

Fältansvarig: Stig Swedberg

Övrig personal: Annika Östlund

För personalens meriter hänvisas till Rio Kulturkooperativs hemsida.

Fältarbetstid: 2008-09-17 - 2008-09-18

Undersökningsområdets storlek: ca 4600 m²

Arkiv: Rio Kulturkooperativ

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild: Bilden visar anläggning 1, en härd, centralt i bild. Den sandiga jordmånen samt höjden över och närheten till Lidsjön framgår tydligt. Foto mot väster.

Orienteringskarta: Framställd av Rio Kulturkooperativ med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Värmland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Rio Kulturkooperativ.

Redigering och layout: Optimal Press

Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

ISSN 1652-1897

Sökord: Värmland, mesolitikum, neolitikum, boplatz, härd, skärvsten, flinta, kolningslämningar.

Rio Kulturkooperativ

Ekelidsvägen 5

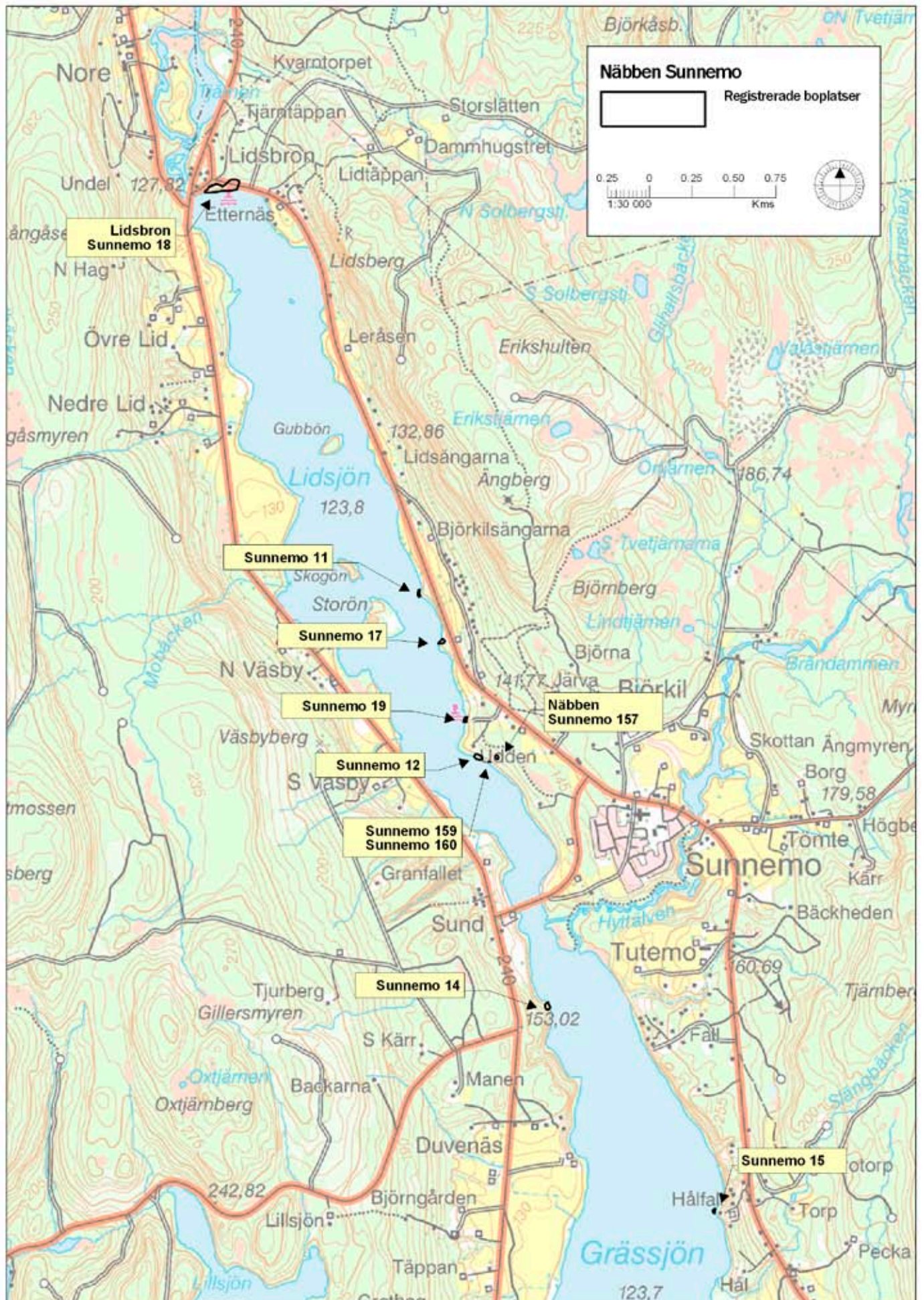
450 71 FJÄLLBACKA

www.riokultur.se

rio@riokultur.se

Innehåll

- 5. Sammanfattning*
- 7. Syfte*
- 7. Metod*
- 7. Förmedling*
- 7. Förundersökningsområdet*
- 8. Tidigare undersökningar i området*
- 8. Lidsbron*
- 11. Näbben*
- 11. Undersökningsresultat*
- 11. Anläggningar*
- 14. Fynd*
- 14. Analysresultat*
- 15. Tolkning*
- 15. Stenålder*
- 16. Metalltid*
- 16. Historisk tid — järnhantering*
- 16. Forskningspotential*
- 17. Pedagogisk potential*
- 17. Antikvarisk bedömning*
- 18. Källor*
- 19. Bilagor*
 - 1. Grävenheter*
 - 2. Anläggningar*
 - 3. Lämningar*
 - 4. Vedartsanalyser*

III. 1. Kartan visar Näbbens belägenhet vid Lidsjöns östra strand. Även övriga boplatser nämnda i texten redovisas på denna karta.

Näbben

Arkeologisk förundersökning

i Sunnemo socken, Hagfors kommun

Sammanfattning

Rio Kulturkooperativ har på uppdrag av Hagfors kommun utfört en arkeologisk förundersökning på Björkil 1:6 i Sunnemo socken, Hagfors kommun, Värmlands län.

Hagfors kommun har initierat detaljplanering för nybyggnation av bostäder vid Näbben i Sunnemo. I närområdet fanns sedan tidigare tre kända boplatser samt fyra gravhögar. Värmlands Museum utförde en särskild utredning i november 2007, och påträffade då en boplatz samt två skärvtensförekomster. Förundersökningen omfattade de båda nypåträffade skärvtensförekomsterna, med tillfälliga id nummer 2 och 3.

Förundersökningsområdet utgörs av en sandig sluttning strax nordväst om samhället Sunnemo och sluttar ganska kraftigt åt sydväst ner mot Lidsjön. Vid undersökningen togs femton schakt upp med grävmaskin. Delar av materialet sållades. Ett urval av framkomna anläggningar snittades. Schakt och anläggningar mättes in med DGPS. Digitalkamera och handdatorer användes för fältdokumentation. Prover för vedarts- och ¹⁴C-analys togs ur anläggningar där lämpligt material påträffades.

Under förundersökningen registrerades sammanlagt åtta anläggningar. Anläggning 1 utgjordes av en urlakad härd med kol. Anläggning 6 utgjordes av en kolkoncentration, två skärvstenar och ett flintavslag. Det är rimligt att tolka även denna som rest av en härd, anläggningen är dock störd av en rotvälta. Kol

från anläggning 1 har daterats till 4593±45 BP, det vill säga tidigneolitikum.

Vid undersökningen registrerades ytterligare sex anläggningar, nummer 2-5 och 7-8. Dessa var alla relativt oregelbundna och kolfyllda. Det är troligt att de utgör rester efter rotbränder. Vedartsanalysen visade på kol från tallrötter. Generellt noterades riklig kolförekomst direkt under markförnan, troligen från skogsbrand. Det är också tydligt att de anläggningar som tolkats som rester efter rotbränder uppträder på ett annat djup under markytan än de båda härdarna. Vid förundersökningen registrerades även en kolningsgrop.

Boplatzen med tillfällig id nummer 3 är bedömd som fast fornlämning, och har erhållit fornlämningsnummer Sunnemo 157. Kolningsgropen är bedömd som fast fornlämning, och har erhållit fornlämningsnummer Sunnemo 158.

Få stenåldersboplatser har undersökts i Värmland, därför är forskningspotentialen stor. Det är viktigt att problematisera hur platser tolkas utifrån fyndmängd och anläggningar. Ackumulationer av avslag kan representera mycket korta uppehåll. Platser med längre varaktighet kan uppvisa en begränsad avslagsmängd, men i gengäld finns på dessa platser ofta ett mer varierat fyndmaterial. Även större variation av anläggningstyper indikerar platser med längre nyttjandeperioder. Generellt uppvisar också boplatser av längre varaktighet en

tydligare strukturering av aktiviteterna och tar därmed också större ytor i anspråk. En boplatz kan förutom de fynd och anläggningar som givit bestående lämningar innefatta även andra aktiviteter och ytor som idag är – tillsynes – tomma. För att få en bra förståelse för de rumsliga strukturerna krävs större avbaningsytor, eftersom vi annars tenderar att missa viktiga delar av platsens funktion och struktur. Vid en eventuell slutundersökning bör därför ett större område undersökas och avbanas än den yta som avgänsats som primär boplatsyta. För att fånga upp mindre beständiga spår av mänskliga aktiviteter, kan markkemiska analyser vara en väg att gå.

Även den pedagogiska potentialen har bedömts som stor, med tanke på närheten till samhället och de tidsperioder som finns representerade på platsen.

Rio Kulturkooperativ bedömer att ett minsta avstånd av 50 meter mellan fornlämningens begränsning och föreslagen exploatering skall hållas. Om detta inte är förenligt med planläggningen bör fornlämningen slutundersökas innan vidare exploatering sker. Även kolbottnarna bör bli föremål för undersökning i det fall de påverkas av exploateringen.

Syfte

Rio Kulturkooperativ har på uppdrag av Hagfors kommun utfört en arkeologisk förundersökning på Björkil 1:6 i Sunnemo socken, Hagfors kommun, Värmlands län. // 1.

Hagfors kommun har initierat detaljplanering för nybyggnation av bostäder vid Näbben i Sunnemo. I närområdet fanns sedan tidigare tre kända strandbundna boplatser samt fyra gravhögar. Värmlands Museum utförde en särskild utredning i november 2007, och påträffade då en boplatz (tillfällig id nummer 1) bestående av skärvsten, ett kvartsavslag samt en sandstensplatta. Vidare påträffades två skärvstensförekomster (tillfälligt id nummer 2 och 3) som bedömdes kunna utgöra del av en och samma boplatz, eller alternativt tillfälliga aktivitetsytor.

Förundersökningen omfattade endast de båda nypåträffade skärvstensförekomsterna nummer 2 och 3, då det endast var dessa som berördes av planerad byggrätt. Förundersökningens syfte var att avgränsa skärvstensförekomsten nummer 3, samt klargöra huruvida nummer 2 och 3 utgjorde ett sammanhållet boplatzområde, eller mer tillfälliga aktivitetsytor.

Länsstyrelsen menade att fältarbetet i första hand skulle fokusera på nummer 3, för att avgöra dess sammansättning och fysiska utbredning. Om förundersökningen visade att lämningarna utgjordes av ett sammanhållet boplatzområde, skulle det klargöras hur stor del av boplatzen som skulle komma att beröras av den planerade byggrätten.

Metod

Vid undersökningen togs femton schakt upp med grävmaskin. Dessa förlades utifrån de två skärvstensförekomsterna nummer 2 och 3. Avgränsningen av nummer 2 gjordes genom att två schakt lades i direkt anslutning till, och delvis korsande mot, det utredningsschakt i vilket skärvstenen framkommit. För att försöka avgränsa fornlämningen gentemot planområdet togs schakt upp nordost om nummer 3.

Avgränsningen av en boplatz av detta slag (det vill säga med få och spridda anläggningar

utan synligt kulturlager) kan knappast betraktas som säker, med mindre än att stora sammanhängande ytor avbanas. Då detta inte var realistiskt vid denna undersökning, valde vi att tillämpa en metod, där ett fyndtomt schakt skulle konfirmeras med ytterligare ett upptaget schakt. Om även detta var fyndtomt, skulle boplatzen betraktas som avgränsad här.

I närområdet finns fyra högar registrerade. Detta innebar att det inte var otänkbart att det även kunde finnas anläggningar från brons- eller järnålder inom området. Genom att analysera fyndmaterial och anläggningstyper skulle det vara möjligt att avgöra vilken typ av boplatz/aktivitetsyta detta har varit.

Vid undersökning och framrensning av anläggningar sållades delar av materialet, med avsikt att klargöra om anläggningarna innehöll ben eller annat organiskt material.

Framkomna anläggningar dokumenterades genom beskrivning och fotografering i plan. Ett urval av anläggningarna snittades. Prov för vedarts- och ¹⁴C-analys togs ur anläggningar där lämpligt material påträffades.

Primärdokumentationen gjordes i allt väsentligt digitalt. Grävnheter och anläggningar mättes in med DGPS. Digitalkamera och handdatorer användes för fältdokumentation. Överföring av digitalt dokumentationsmaterial gjordes dagligen.

För att förstå det historiska markutnyttjandet har äldre kartmaterial studerats avseende kvalitet och innehåll.

Förmedling

Några publika aktiviteter anordnades inte. Preliminära och slutliga resultat presenteras på Rio Kulturkooperativs hemsida.

Förundersökningsområdet

Det aktuella området utgörs av en sandig sluttning strax nordväst om samhället Sunnemo. Förundersökningsområdet sluttade ganska kraftigt åt sydväst, ner mot Lidsjön. Ändelsen i namnet Sunnemo berättar om ett område med torr och mager mark, där tallen brukar ha en konkurrensfördel. Det aktuella området har tidigare varit bevuxet med tallskog, men var vid

III. 2. Utsikt från den högsta punkten inom undersökningsområdet. Området utgjordes av hyggesmark, men längre bort i bild syns tallskogen. Den branta sluttningen ner mot Lidsjön anas. Foto mot sydost.

undersökningstillfället averkat. III 2. Av både *Ekonomiska kartan* från 1967 och *Häradsekonomiska kartan* från 1883-95, framgår att undersökningsområdet då varit skogsklätt och ej uppodlat. Detta innebär att det finns en större chans att eventuella anläggningar är oskadda.

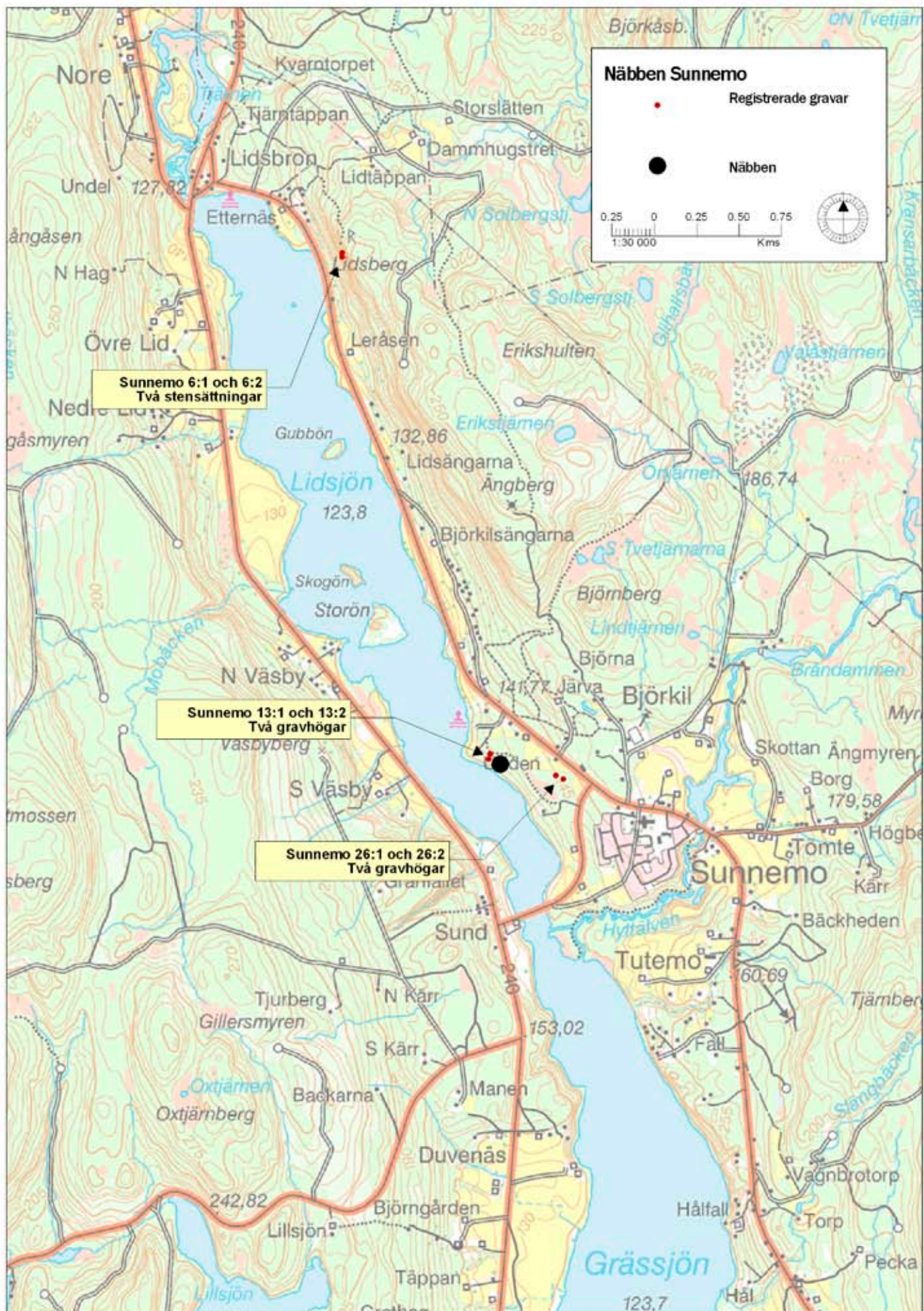
Vid Näbben finns sedan tidigare tre kända boplatser registrerade, Sunnemo 12, 17 och 19, samt en skärvstensförekomst, Sunnemo 11, alla fyra belägna i anslutning till stranden, *ill 1*. Vid dessa har framkommit en del skärvsten, ett antal avslagsfragment i kvarts, en skrapa i kvarts, bränd lera, brända ben, två avslagsfragment i lokal bergart, samt ett avslagsfragment i flinta.

Under slutet av 1990-talet gjordes en omfattande inventering av kulturminnen i Skogsvårdsstyrelsens regi, den så kallade *Skog och historia*-inventeringen. I Hagfors kommun registrerades en mängd lämningar, främst lägenhetsbebyggelser (torplämningar) och historiska husgrunder, men även dansbanor, fotbollsplaner och fäbodrar. *Hagfors kommun Översiktsplan 2000; Skogens källa*. I närheten av undersökningsområdet domineras bilden av lägenhetsbebyggelser.

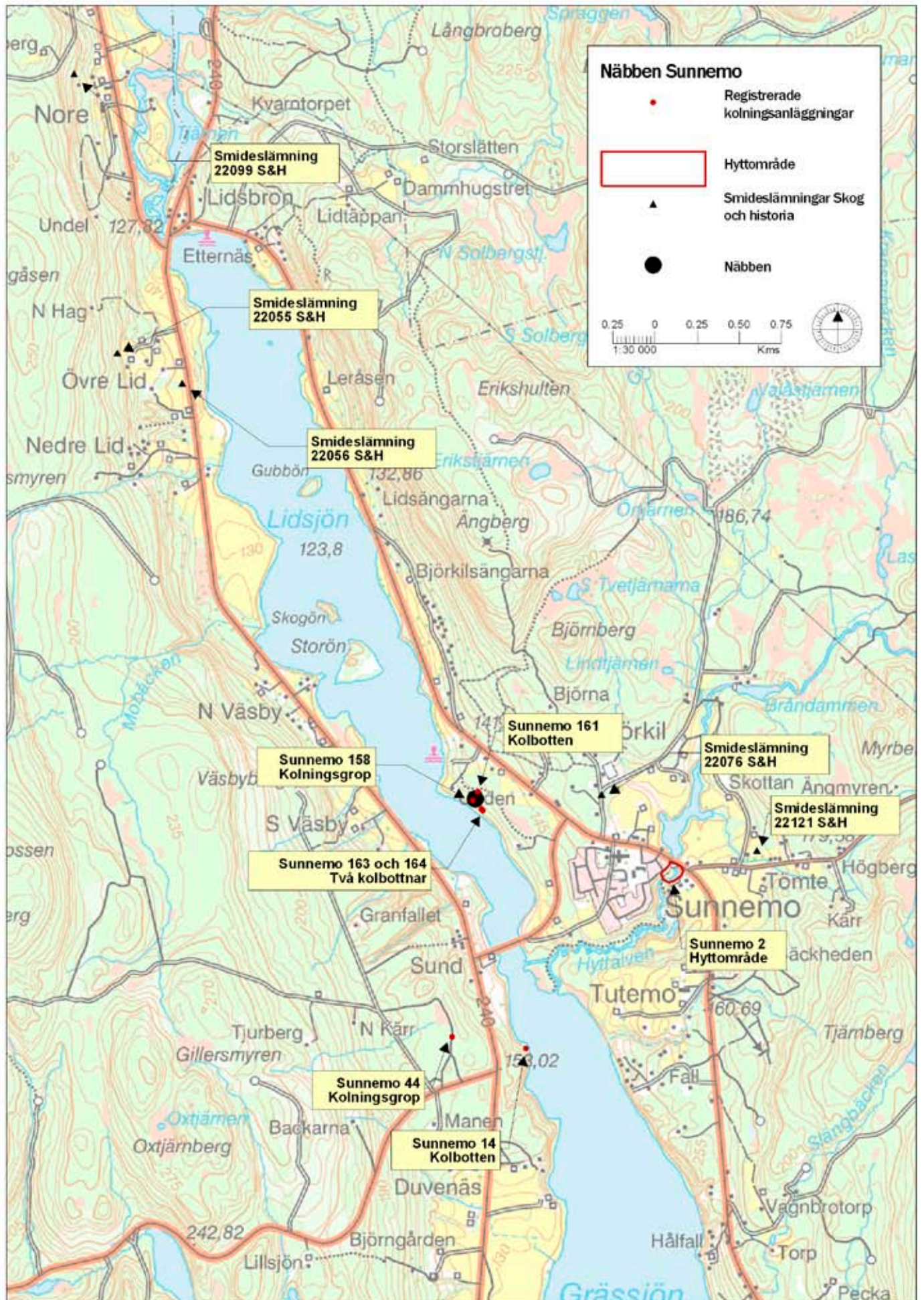
Tidigare undersökningar i området **Lidsbron**

1998 utförde Värmlands Museum en slutundersökning av en mesolitisk boplatz vid Lidsbron i norra änden av Lidsjön, *Olsson 2000*. Se *ill 1*. De delar av boplatzen som undersöktes var belägna på en platå cirka 40–50 meter från den nuvarande sjöstranden. Platån bestod uteslutande av sand på vilken det växte tallskog. Undersökningen är en av tre som hittills gjorts av mesolitiska boplatser i Värmland av Värmlands Museum, och var också en av de första som gav naturvetenskapliga dateringar till stenåldern. Undersökningen visade att dessa boplatser kan spänna över mycket stora ytor.

Som ett resultat av undersökningen tolkades platsen som en jägar- och samlarbefolknings tillfälliga boplatz intill stranden av Lidsjön för mellan 7500–9000 år sedan. Vid Lidsbron framkom flinta i form av bland annat mikrospån och spån; sandstenstensföremål; skärvsten; samt ben av gädda, älg och bäver. Fynd av ben och hasselnötsskal visar på relativt goda bevarandeförhållanden. Boplatzen syntes vara välorganiserad, vilket bland annat anlagda avfallsgropar tydde på. Mellan anlägg-

Ill. 3. De gravar som är registrerade runt Lidsjön. Någonstans i närheten av Näbben kanske det finns även boplatsslämnningar från brons- eller järnålder.

Ill. 4. Lämningar efter olika slag av järnhantering och kolframställning. Uppgifterna är hämtade från både FMIS och Skog och historia.

ningarna var ytorna, förutom enstaka skärvstenar, i det närmaste fyndtomma. Att samma yta även använts senare, visade en datering från romersk järnålder-vendeltid. Inte långt från Lidsbron finns även två stensättningar registrerade, Sunnemo 6:1-2.

Näbben

Värmlands Museum utförde en särskild utredning vid Näbben i november 2007, och påträffade då en boplats (tillfällig id nummer 1) bestående av ett 20-tal skärvstenar, ett kvartsavslag samt en sandstensplatta, *Olsson 2008*. Vidare påträffades två skärvstensförekomster (tillfälligt id nummer 2 och 3) som bedömdes kunna utgöra del av en och samma boplats eller tillfälliga aktivitetsytor. Boplatsen som fick tillfällig id nummer 1 är nu registrerad som Sunnemo 159 och 160, se *ill 1*. Vid denna utredning noterades även tre kolbottnar i området, vilka har registrerats som Sunnemo 161, 163 och 164, se *ill 4*. Tillfälligt id nummer 2 och 3 var föremål för den förundersökning som rapporteras i föreliggande text.

I det omedelbara närområdet finns även fyra högar registrerade, Sunnemo 13:1-2 och 26:1-2, se *ill 3*. En av dessa (13:2) skadades kraftigt 1996 i samband med anläggandet av en mindre väg, varpå gravhögen efterundersöktes. Inga fynd gjordes, och tolkningen gjordes att graven varit utsatt för plundring redan för länge sedan. I de provgropar som grävdes i området vid detta tillfälle gjordes heller inga fynd, *Olsson 1997*. Närheten till dessa gravar innebär, trots bristen på fynd, att det inte är otänkbart att det även kan finnas anläggningar från järnåldern inom undersökningsområdet, kanske spår av aktiviteter knutna till gravhögarna. Även resultaten från Lidsbron påminner om att en och samma yta kan ha varit brukad under flera skilda tillfällen under förhistorien.

Undersökningsresultat

Förundersökningens syfte var att avgränsa skärvstensförekomsten nummer 3, samt klargöra huruvida nummer 2 och 3 utgör ett sammanhållet boplatsområde, eller mer tillfälliga aktivitetsytor. För att uppnå detta ville vi ha

reda på vilken typ av anläggningar som fanns, samt deras inbördes relationer, både rumsligt och tidsmässigt.

Vid undersökningen togs femton schakt upp, *ill 5*. I dessa registrerades åtta eventuella anläggningar, *ill 6*. Alla anläggningar var koncentrerade till området runt nummer 3. Vid undersökning och framrensning av anläggningarna sållades delar av materialet.

Lagerförhållandena var likartade i alla schakt, med en tydlig podsolprofil. Generellt noterades det riklig kolförekomst direkt under förnan. Jordarten var genomgående sand. Det framkom väldigt få stenar. I schakt 4 noterades fem stenar varav två var skärviga och kom i anslutning till en anläggning. I schakt 7 framkom över tjugo stenar. För att försöka klarlägga om dessa var naturliga eller hopsamlade togs ytterligare schakt upp österut. Även i dessa framkom relativt mycket sten. Se även *bilaga 1, Grävnheter*.

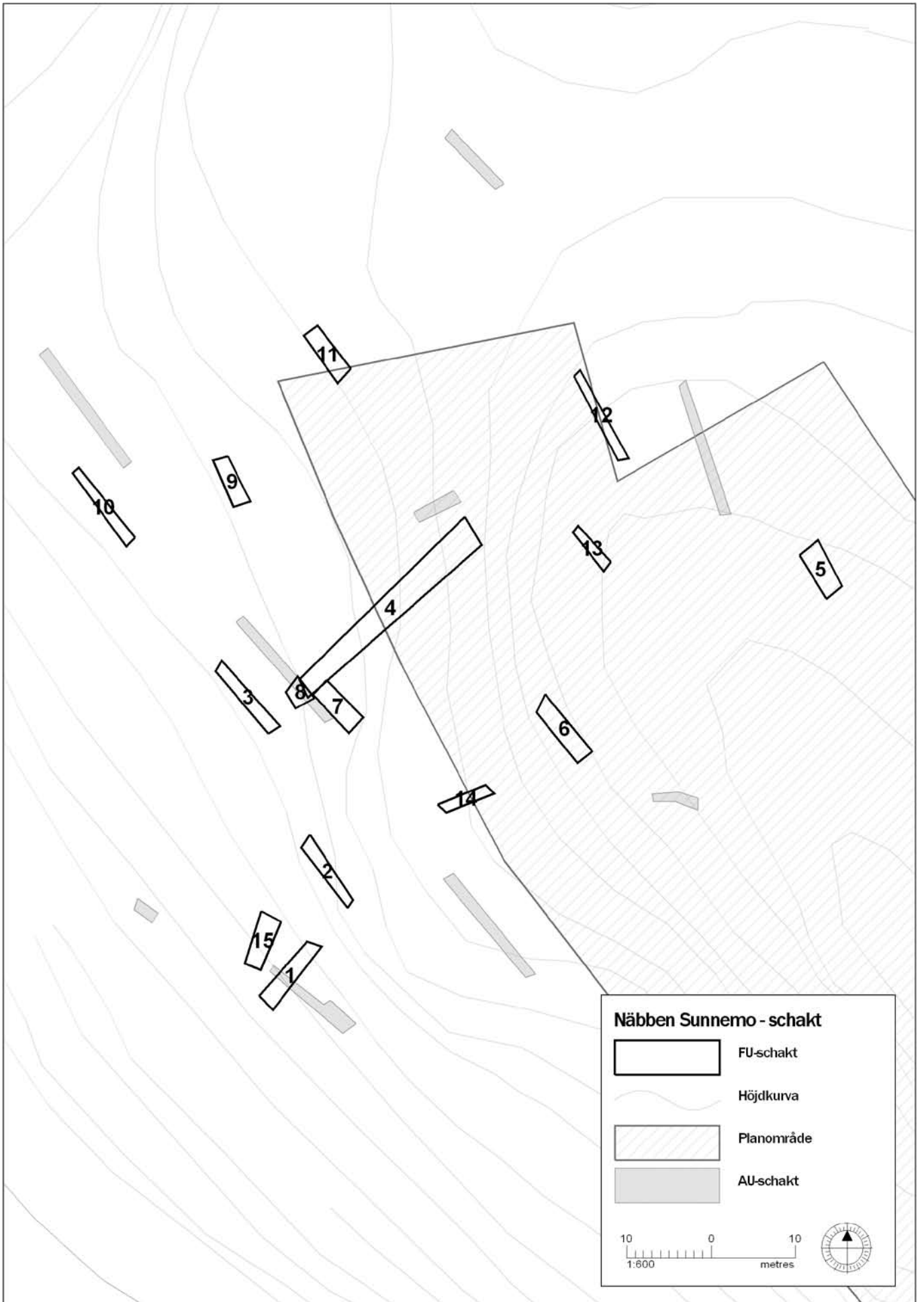
Avgränsningen av tillfälligt id nummer 2 gjordes genom att två schakt lades i direkt anslutning, och delvis korsande, det utrednings-schakt i vilket skärvstenen framkommit under utredningen, se *ill 5*. I ett av dessa schakt noterades en ökad kolkoncentration men inga ytterligare skärvstenar. Inte heller schaktet mellan nummer 2 och 3 gav något resultat i form av fynd eller anläggningar.

Runt tillfälligt id nummer 3 lades schakt på och runt den plana avsats där skärvstenarna framkommit. I schakt 3 respektive 4 framkom två anläggningar. Anläggning 1 utgjordes av en urlakad härd med kol. Anläggning 6 utgjordes av en kolkoncentration, två skärvstenar och ett flintavslag. Vid undersökningen registrerades ytterligare sex anläggningar, nr 2-5 och 7-8.

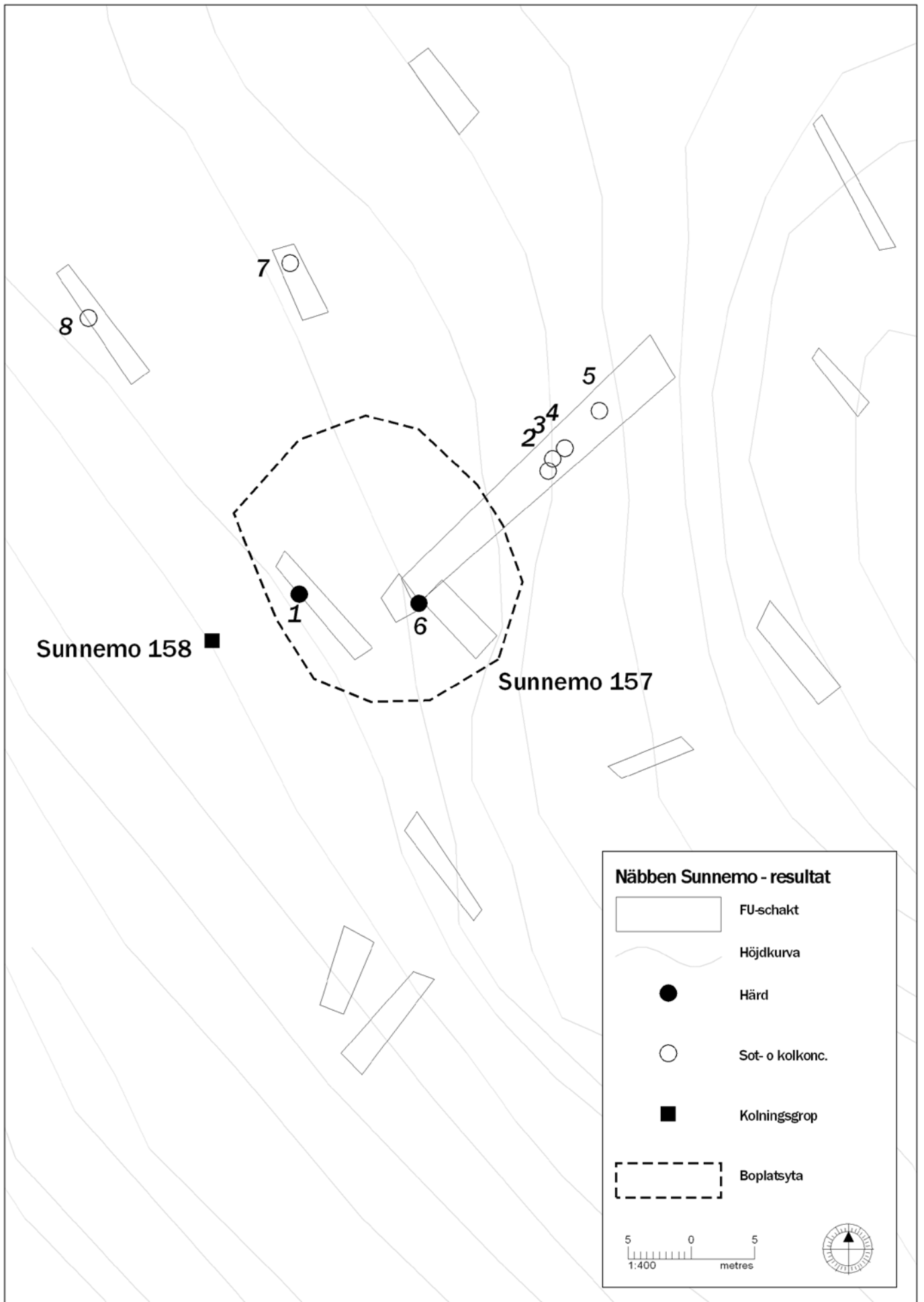
Anläggningar

Under förundersökningen registrerades sammanlagt åtta anläggningar, *ill 6*.

Anläggning 1 framkom i schakt 3, och utgjordes av en i ytan oval konstruktion med ett djup av cirka 0,2 meter, se omslagsbild. Fyllningen bestod av grå och rödfärgad sand med kolbitar. Anläggning 6 framkom i schakt

III. 5. Kartan visar både utredningsschakt (i grått) och förundersökningsschakt (i svart).

III. 6. De anläggningar som mättes in under förundersökningen. Kolprov togs i anläggningarna 1, 4, 6 och 7. Den boplats som registrerades som ett resultat av undersökningen har fått RAÄ-nummer Sunnemo 157. Den registrerade kolningsgropen har fått RAÄ-nummer Sunnemo 158.

Ill. 7. Bilden visar anläggning 6 i profil. Till höger tydliga spår efter en rotvälta. Anläggningen till vänster är tolkad som en härd skadad av en rotvälta. Det var i denna del skärvstenen och flintan hittades. Foto mot sydväst.

4, och kan beskrivas som en oregelbunden kolkoncentration. Fyllningen utgjordes av rödgrå sand med relativt mycket kol, och i denna framkom två skärvstenar och ett flintavslag, ill 7. Denna anläggning är dock störd av en rotvälta.

Vid undersökningen registrerades ytterligare sex anläggningar, nummer 2-5 och 7-8. Dessa var alla relativt oregelbundna och kolfyllda. Några av dem snittades. Det ansågs möjligt att de utgjorde rester efter rotbränder. Se även bilaga 2, Anläggningar.

Vid förundersökningen registrerades även en kolgrop, ill 6. Kolgropen var belägen i slutningen ner mot sjön och väster om de dragna schakten. Själva gropen var 1,8x1,4 meter stor. Vallen var intill 1,2 m bred, och 0,5 meter hög. Med vallen medräknad var anläggningen 0,75 meter djup, och upptog en yta av 6x4 meter. Vallen var närmast osynlig i den östra och högre liggande delen. Vid sondering med jordprovskäpp konstaterades förekomst av kol i vallen. I ost-västlig riktning går ett skogsmaskinspår rakt igenom kolgropen. Kolningsgropen undersöktes inte närmare. Se även bilaga 3, Lämningar.

Fynd

Bedömningen av förväntat fyndmaterial (mängd och typ) baserades på undersökningen vid Lidsbron samt på utredningen vid Näbben. Med ledning av detta förväntades fyndmängden vid förundersökningen bli förhållandevis liten, samt utgöras framför allt av skärvsten, sandsten, kvarts, flinta och eventuellt ben.

Under förundersökningen hittades endast ett föremål, ett flintavslag. Fyndet gjordes i anläggning 6, se ill 6 och 7, vilken utgjordes av en kolkoncentration med två skärvstenar. Varken avslag eller skärvstenar omhändertogs, utan återdeponerades i anläggningen.

Analysresultat

I kostnadsberäkningen lämnades utrymme för vedartsanalys och ¹⁴C-analys, i det fall lämpligt material framkom.

Vedartsanalys

Fyra kolprover sändes till Vedlab för vedartsanalys. Samtliga prover visade sig bestå av kol från tall, se bilaga 4, Vedlab rapport 0849. Vi hade misstankar om att något eller några av proverna kunde härstamma från roteldar, en misstanke som stärktes efter vedartsanalysen:

Tre av proverna innehöll kol där årsringarna var svagt och ojämt utvecklade, vilket kan tyda på att kolet kommer från rotved. Som Vedlab emellertid påpekar i sin rapport, är det inte omöjligt att använda rötter som bränsle, men risken att kolet kommer från naturlig rotbrand är naturligtvis stor. Provet från anläggning 1 ansågs dock innehålla säker stamved.

¹⁴C-analys

Från anläggning 1 skickades det prov som innehöll kol från stamved av tall för ¹⁴C-datering vid CEDAD, Italien. Provet daterades till 4593±45 BP, det vill säga tidigneolitikum. Se även ill 8.

Tolkning

I schakt 3 respektive 4 framkom två anläggningar. Anläggning 1 utgjordes av en urlakad hård med kol. Anläggning 6 utgjordes av en kolkoncentration, två skärvstenar och ett flintavslag. Troligen är denna anläggning identisk med den skärvstenskoncentration som påträffades vid utredningen. Det är rimligt att tolka även denna som rest av en hård, anläggningen är dock störd av en rotvälta. Vid undersökningen registrerades ytterligare sex anläggningar, nr 2-5 och 7-8. Dessa var alla relativt oregelbundna och kolfyllda. Några av dem snittades. Det ansågs möjligt att de utgjorde rester efter rotbränder. För att möjligen klargöra detta skickades fyra kolprover på vedartsanalys. Alla proverna innehöll enbart tall, och provet från anläggning 1 var det enda som innehöll annat material än rötter. Det innebär att provet från anläggning 6 möjligen härrör från rotvältna snarare än den ursprungliga anläggningen. Alla de övriga anläggningarna, nr 2-5 och 7-8, bör ses som rester efter rotbränder. Generellt noterades riklig kolförekomst direkt under markförnan, troligen från skogsbrand. Det är också tydligt att de anläggningar vi tolkat som rester efter rotbränder uppträder på ett annat djup under markytan än de båda hårdarna.

Jordarten bestod i stort sett av sand, och generellt framkom väldigt få stenar. I schakt 4 noterades fem stenar varav två var skärviga och kom i anslutning till en anläggning. I schakt 7 framkom över tjugo stenar. För att

försöka klarlägga om dessa var naturliga eller hopsamlade togs ytterligare schakt upp österut. Även i dessa framkom relativt mycket sten. Stenarna har troligtvis hamnat här på naturligt vis.

Ytan kring nummer 2 kan troligen bäst förklaras med att fynden härrör från utkastade, eller eroderade, lager från nummer 3, då ytan ligger på lägre nivå än denna. De två ytorna utgörs av relativt små plåtår i den ganska kraftiga slänten. Material torde förflyttas ganska lätt, nedåt och åt sydväst, såväl genom medveten deponering som genom erosion. Anläggningarna och fynden runt nummer 3 gör att ytan bör tolkas som boplats. Avgränsningen har gjorts utifrån resultaten från schakten och med hänsyn till topografin. Mot väster och nummer 1 är boplatsen inte avgränsad, då detta inte ingick i uppdraget. Vid en eventuell slutundersökning bör därför slänten söder och väster om ytan ingå i undersökningsområdet för att fånga upp eventuella ytterligare utkastlager och boplatsindikationer på lägre nivåer.

Boplatsen tillfällig nummer 3 är bedömd som fast fornlämning, och har erhållit fornlämningsnummer Sunnemo 157. Kolningsgropen är bedömd som fast fornlämning, och har erhållit fornlämningsnummer Sunnemo 158.

Stenålder

De samlade resultaten från undersökningarna ger fyra nedslag i platsens historia. Människor har troligen vistats vid det som nu är sjökanten under mesolitisk tid. Spåren av detta visar sig i skärvstenarna, ett kvartsavslag samt en sandstensplatta, alla fynd som liknar de som hittades vid Lidsbron. Uppe på den lilla plattan berättar härden, skärvstenarna, flintavslaget och dateringen om en vistelse under neolitikum. Om dessa fynd från stenålder härrör från kortare eller längre vistelser, eller flera vistelser, är svårt att säga. Den undersökta ytan är betydligt mindre än den vid Lidsbron, och det är inte alls uteslutet att det döljer sig fler lämningar mellan de hittills upptagna schakten. Området vid sjökanten undersöktes inte vidare inom ramen för denna undersökning, så om den platsen vet vi inget mer.

Runt Lidsjön och norra delen av Grässjön finns nu åtta registrerade boplatser, Näbben inräknad, se *ill 1*. Dessutom finns en fyndplats för skärvsten, Sunnemo 11. Av dessa är alltså endast Näbben och Lidsbron undersökta. Slutningarna kring sjöarna utgörs av sand, och alla boplatserna är belägna i nuvarande strandhak, och i sluttningar och på terrasser nära den nuvarande stranden. Sjön är reglerad, och fyra av boplatserna anges sträcka sig ut i det som nu är sjöbotten. Fyndmaterialet är relativt likartat, och består i stort av avslag i olika bergarter, samt skärvsten. Några få verktyg har hittats. De flesta vid Lidsbron, där man hittat flintskrapor, samt en kniv och slipade plattor av sandsten. Även vid Sunnemo 159/160 hittades en sandstensplatta. Vid Sunnemo 14 har man hittat en skrapa i "vulkanisk bergart", och vid Sunnemo 19 en kvartsskrapa. Det är svårt att säga något mer exakt om dateringarna, men möjligen är flertalet av boplatserna från stenålder.

Metalltid

Nästa glimt är från brons- eller järnålder då gravhögar vid Näbben anlades. Strax nordväst om undersökningsområdet finns två högar, och 300 meter sydost om Näbben finns ytterligare två gravhögar. På Lidsberg sydost om Lidsbron finns två stensättningar, se *ill 3*. Strax söder om Sunnemo har det hittats en skafthålsyxa, och dessa brukar traditionellt tillskrivas senneolitikum eller bronsålder. I övrigt är det inte mycket i fornlämningsbeståndet som tyder på att människor vistats här under brons- och järnålder. Några fynd eller anläggningar från denna tid hittades inte heller vid höstens undersökningar. Var finns den tidens boplatsslagen?

Historisk tid — järnhantering

Kolningsgropen berättar om ett annat tidsskede. I omgivningarna kring Näbben och Sunnemo finns två kolningsgropar och fyra kolbottnar registrerade, se *ill 4*, och även flera by-/gårdstomter samt halvågssystem. Skog och historia har kring Lidsjön registrerat ett stort antal lägenhetsbebyggelser och historiska husgrunder, men även fem smideslämningar.

Sunnemo-Tömte är utpekad som K25 i Hagfors kommuns översiktsplan. Bruksägare Johan Börjesson från Munkfors lät anlägga Sunnemohyttan eller Tutemohyttan år 1640. Han ägde även hyttor i Ransäter och Munkfors, och hans sätt att på så vis kombinera tackjärnsframställning och stångjärnssmide är ett tidigt exempel på helhetssyn i industriutvecklingen. Det tackjärn som framställdes ansågs lämpat som gjutgods. *Eriksson & Karlsson 2002*. "Kring kyrka och hytta förtätades bebyggelsen successivt. Järnhanteringen kompletterades med gjuteri och mekanisk verkstad och Hyttälvens vatten användes också av kvarn och garveri. Samhällelig service som skola, post och affär etablerades under 1800-talet och orten hade stora förutsättningar att utvecklas till ett större industrisamhälle. Tillkomsten av Hagfors järnverk innebar dock att tillverkningsen vid Sunnemohyttan tvingades upphöra 1887." *Hagfors kommun Översiktsplan 2000*. I hyttområdet kunde man 2002 bland annat se resterna av masugnen, gjuteriet, hjulgraven, en stenvalvsbro, slagghvarp samt den gamla landsvägsbron. *Eriksson & Karlsson 2002*.

Till järnhanteringen vid hyttan krävdes stora mängder träkol. Kol från en mila räckte till två dygn i masugnen. Denna mila representerade kanske 150 dagsverken i skogen, med fällning av timmer till milan och själva kolningen. De tidiga kolmilorna byggdes med veden liggande, men med vallonerna kom konsten att resa milorna som därmed blev effektivare. Kolet tålde inte att transporteras alltför långt, vilket innebär att milorna måste ligga så nära hyttan som möjligt. *Ekomuseum Bergslagen 1997*.

Kolbottnarna i omgivningarna kring Sunnemo är rester av kolmilor, som med stor sannolikhet levererat kol till Sunnemohyttan. Det är osäkert om kol även från kolningsgropar använts i hyttverksamheten. Troligen representerar kolgroparna kolning till husbehov, kanske för att användas i de mindre smedjor som fanns kring Lidsjön.

Forskningspotential

De frågeställningar som kunde riktas till förundersökningen begränsades till vilken typ av aktiviteter som kunde härledas till platsen utifrån

fynd och anläggningar. Det är viktigt att problematisera hur platser tolkas utifrån fyndmängd och anläggningar. Ackumulationer av avslag kan representera mycket korta uppehåll. Platser med längre varaktighet kan uppvisa en begränsad avslagsmängd, men i gengäld finns på dessa platser ofta ett mer varierat fyndmaterial. Även större variation av anläggningstyper indikerar platser med längre nyttjandeperioder. Generellt uppvisar också boplatser av längre varaktighet en tydligare strukturering av aktiviteterna och tar därmed också större ytor i anspråk.

Inför en eventuell slutundersökning vid Näbben kan andra frågor bli aktuella. Kan till exempel fyndmaterialet berätta om de kontaktnät grupperna hade som vistades här? Även frågeställningar om grupper och individers formande av materiell kultur, och hur landskapet kan tolkas i en social kontext, kan anses vara relevanta inför en slutundersökning. Studiet av sociala processer bygger främst på rumsliga analyser av fyndmaterial och fysiska lämningar så som hus, hyddor, härdar etc, men även gravar. Rumsliga strukturer växer ofta fram under långa tidsperioder. Ett samhälles sociala organisation återspeglas i dess arkitektur, hur man organiserat den materiella världen (även andevärlden), genom aktivitetsytor och strukturering av bostaden och hela boplatsoområdet. En boplatz kan förutom de fynd och anläggningar som givit bestående lämningar innefatta även andra aktiviteter, och ytor som idag är – tillsynes – tomma.

Värmlands Museum har undersökt tre mesolitiska boplatser i Värmland: Lidsbron, Kvarnåsen och Västanvik, *Olsson 2000, 2007, 2008*, och i Västanvikrapporten (manus) förs en diskussion om hur karaktären på olika boplatser skiljer sig åt avseende bland annat antal anläggningar, fyndmaterial och storlek: människorna under äldre stenålder har haft väldigt olika typer av boplatser, *Olsson 2008*.

Möjligen är det så att begreppet "boplatz" är något missvisande. En "boplatz" torde vara en plats där man bott, det vill säga levt och övernattat under en kortare eller längre period. Beroende på antal människor och antal övernattningar samt årstid borde fyndmateria-

let skilja sig åt. Men förutom platser där man "bott" kan vi tänka oss en mängd andra typer av aktiviteter som teoretiskt skulle kunna ge mer eller mindre likartade fynd: tillfälliga platser för arbete, rast, slakt, ceremonier, möten.

För att få en bra förståelse för de rumsliga strukturerna krävs större avbaningsytor, eftersom vi annars tenderar att missa viktiga delar av platsens funktion och struktur. Vid en eventuell slutundersökning bör därför ett större område undersökas och avbanas än den yta som avgänsats som primär boplatzyta. För att fånga upp mindre beständiga spår av mänskliga aktiviteter, kan markkemiska analyser vara en väg att gå, se vidare *Gustavsson m.fl. 2009*.

Pedagogisk potential

Platsen kan anses ha en stor pedagogisk potential. I närområdet finns lämningar från flera viktiga skeden i Värmlands historia. Platsen är också belägen i omedelbar närhet till samhället. Aktiviteter för allmänhet och skola bör kunna arrangeras i samband med en eventuell slutundersökning.

Antikvarisk bedömning

Ytan kring Sunnemo 157 ligger i sin östligaste del endast två meter från planområdets gräns. För att fornlämningen skall kunna kvarligga bör planområdet justeras i detta parti så att större avstånd mellan plangräns och fornlämning föreligger. Då platsen är erosionskänslig bör även det räknas in i bedömningen av om boplatzen kan kvarligga utan vidare undersökningar eller ej. Rio Kulturkooperativ rekommenderar ett minsta avstånd av 50 meter mellan fornlämningens begränsning och föreslagen exploatering. Om detta inte är förenligt med planläggningen bör fornlämningen slutundersökas innan vidare exploatering sker.

Även kolbottnarna bör bli föremål för undersökning i det fall de påverkas av exploateringen.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap. i Lag om kulturminnen mm (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till Länsstyrelsen.

Källor

Litteratur:

Ekomuseum Bergslagen	1997	Bergslagens historia. Studiematerial. (Bengt Grundmark)
Eriksson, Petra & Karlsson, Martin	2002	Kulturmiljöutredning vid Sunnemohytan. Rapport 2002:7. Värmlands Museum
Gustavsson, Anna; Magnusson, Maria; Östlund, Annika (red.)	2009	Handlingsplan 2009. Rio Kulturkooperativ.
Hagfors kommun	2000	Hagfors kommun Översiktsplan 2000. Antagandehandling. Ansvarig författare: Göran Mårtensson och Anna Sjörs
Olsson, Hans	1997	Arkeologisk undersökning av skadad gravhög vid Sunnemo. Internrapport 1997:14. Värmlands Museum.
Olsson, Hans	2000	Arkeologisk undersökning av stenåldersboplats och hålvägar. Internrapport 2000:2. Värmlands Museum.
Olsson, Hans & Bless Karlsen, Katherine	2008	"Kvarnåsen – en tidigmesolitisk boplats med hyddlämningar i Värmland." Fornvännen 2008:3 Sid. 153-159.
Olsson, Hans	2008	En mesolitisk boplats vid Västanvik i Torsby – RAÄ 368, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län. Värmlands Museum. (Manus)

Kartor:

Ekonomiska kartan	1967	11D MUNKFORS 8g SUNNEMO
Häradsekonomiska kartan	1883-95	Sunnemo J112-80-14

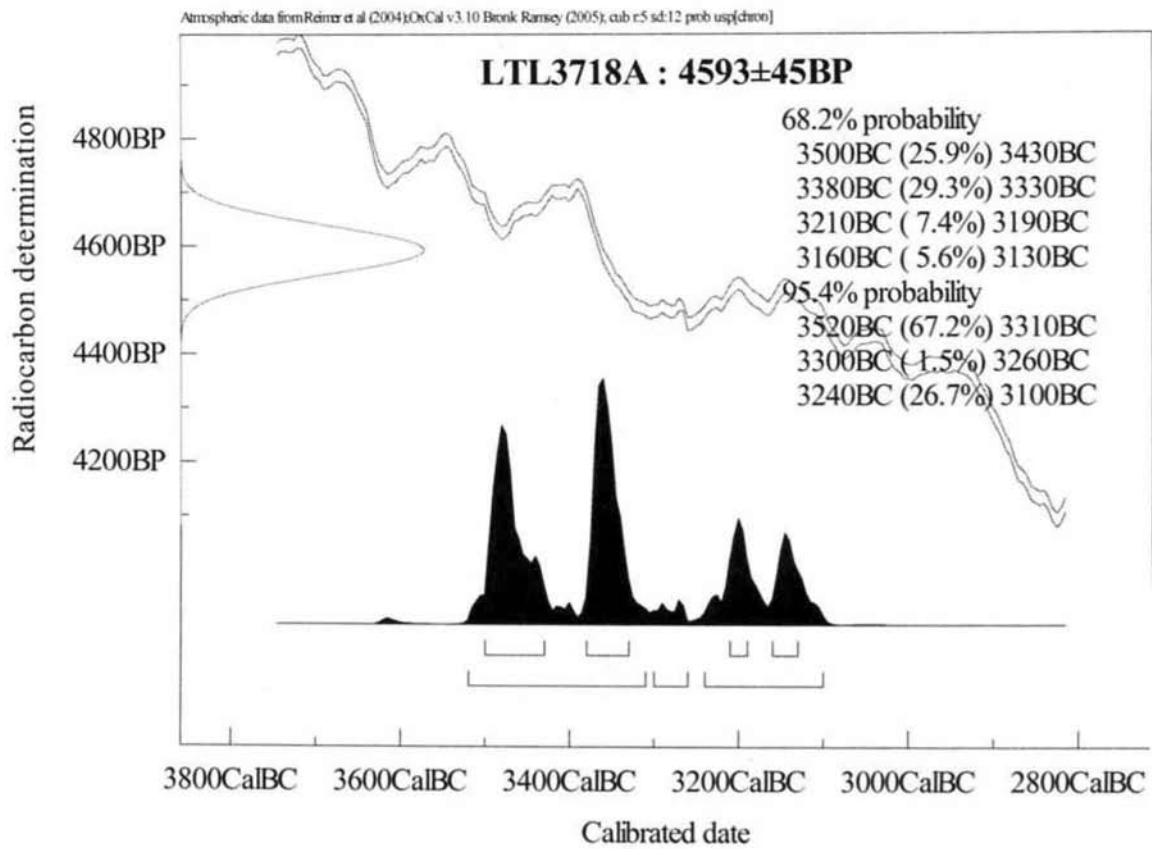
Bilagor

Bilaga 1. Grävenheter

Schakt	1	2	3	4	5
Orientering	No-sv	Nv-so	Nv-so	No-Sv	Nv-so
Längd, m	8	8	9	25	6
Bredd, m	2,4	1,2	1,2	2,4	2,4
Minsta djup, m	0,15	0,3	0,1	0,3	0,35
Största djup, m	1	0,6	0,45	0,55	0,4
Markslag	Hyggesmark	Hyggesmark	Hyggesmark	Hyggesmark	Hyggesmark
Jordart	sand	sand	sand	sand	sand
Lagerbeskrivning	Förna 0-0,05, urlakning 0,05-0,1, anrikning 0,1-0,2, allt är sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05-0,12, anrikning 0,12-0,32, allt är sand.	Förna 0-0,1, urlakning 0,1-0,18, anrikning 0,18-0,28, allt är sand.	NO: Förna 0-0,1, urlakning 0,1-0,16, anrikning 0,16-0,36. SV: 0,1/0,1/0,12. Allt är sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05-0,11, anrikning 0,11-0,23. Allt är sand.
Kommentar	Togs upp i slutningen mot sjön.	Längs med slutningen.	Längs med slutningen.	Uppför slutningen.	-
Fynd	-	-	-	-	ja
Anläggning	-	-	ja	ja	ja
Prov	-	-	ja	ja	ja
Beskrivning	I urlaknings-skiktet finns kolbitar. I det parti där schaktet grävdes djupare framkom spridda kolbitar ca 0,4 m djupt, i en mindre konc.	I NV änden en kolkoncentration på 0,4-0,5 m	Anl 1 - kol och grå - sand. Kolprov ur anläggningen.		Flera kantiga stenar troligen naturliga.

6	7	8	9	10	11
Nv-so	Nv-so	Nv-so	Nv-so	Nv-so	So-nv
8	8	3	5,5	10	6
2,4	2,4	2,5	2	1,2	2
0,35	0,35	0,1	0,45	0,3	0,45
0,4	0,4	0,15	0,55	0,6	0,55
Hyggesmark sand	Hyggesmark sand	Hyggesmark sand	Hyggesmark sand	Hyggesmark sand	Hyggesmark silt
Förna 0-0,05, urlakning 0,05- 0,12, anrikning 0,12-0,27. Allt är sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05- 0,07, anrikning 0,07-0,17. Allt är sand men den är något siltig mot botten.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05- 0,11, anrikning därefter.	Förna 0-0,07, urlakning 0,07- 0,16, anrikning 0,16-0,28. Allt sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05- 0,13, anrikning 0,13-0,23. Allt sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05- 0,11, anrikning 0,11-0,23. Allt silt eller siltig sand.
-	-	Utvidgning av schakt 4 och 5 för att fånga upp anl 6.	Längs med svag sluttning.	Längs med svag sluttning.	Upptaget på plan avsats.
-	-	-	-	-	-
-	-	ja	ja	ja	-
-	-	-	ja	-	-
Flera kantiga stenar troligen naturliga.	Flera kantiga stenar troligen naturliga.	I schaktets västra - hörn en "anläggning" lik anl 6, men utan kol. Troligen en rotvälta.	-	-	-

Schakt	12	13	14	15
Orientering	So-nv	So-nv	O-v	S-n
Längd, m	10,5	5	6	6
Bredd, m	1,2	1,2	1,2	2,4
Minsta djup, m	0,25	0,4	0,35	0,25
Största djup, m	0,55	0,55	6	0,4
Markslag	Hyggesmark	Hyggesmark	Hyggesmark	Hyggesmark
Jordart	sand	sand	sand/silt	sand
Lagerbeskrivning	Förna 0-0,06, urlakning 0,06-0,11, anrikning 0,11-0,31. Allt sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05-0,11, anrikning 0,11-0,27. Allt sand.	Förna 0-0,05, urlakning 0,05-0,08, anrikning 0,08-0,16. Ner till 0,25 sand, mjuk övergång till silt.	Förna 0-0,04, urlakning 0,04-0,14, anrikning 0,14-0,24. Allt sand.
Kommentar	Upptaget nära krönet.	Upptaget i sluttning nära krönet.	Upptaget i sluttning nära krönet.	Upptaget i sluttning ner mot sjön.
Fynd	-	-	-	-
Anläggning	-	-	-	-
Prov	-	-	-	-
Beskrivning	Lite sten, mest skarpkantat.	Lite sten, skarpkantade dominerar.	Sten, skarpkantade dominerar. Delvis ganska stora. Antydning till svallzoner i nedre änden, sten kommer även där.	-

III. 8. Grafisk presentation av ^{14}C -analysens resultat, hämtad ur rapporten från CEDAD.

Bilaga 2. Anläggningar

Anl nr	1	2	3	4
Hemvist	Schakt 3	Schakt 4	Schakt 4	Schakt 4
Typ	Härd	Sot- och kolkoncentration	Sot- och kolkoncentration	Sot- och kolkoncentration
Kommentar	-	Troligen rest efter rotbrand	Troligen rest efter rotbrand	Troligen rest efter rotbrand
Längd, m	0,55	0,4	0,7	0,35
Bredd, m	0,4	0,35	0,4	0,2
Djup, m	0,08	0	0,04	0,1
Djup under markyta, m	0,17	0,5	0,3	0,3
Höjd över havet, m ca	140	144	138	139
Form	Oval. Jämnare och rundare först, mer ojämn efter ett tag med skopan.	Oval	Oval	Oregelbunden. Tydlig avgränsning i o-so, otydlig i v.
Avgränsning	Tydlig	Otydlig	Otydlig	Tydlig
Beskrivning	Avtecknar sig ganska tydligt mot den omgivande sanden, som är helt röd.	Något gråare sand än den omgivande röda. Sparsamt med små kolbitar. I närheten kom en sten i schaktet.	Flammig sand, sparsamt med små kolprickar.	Flammigt. Mörkgrå fläckar med kolbitar. Ett par mindre stenar i närheten.
Fyllning	Gråare röd sand, kolbitar. Avgränsning neråt något ojämn.	-	Sand, rödgrå rosa o mörkgrå fläckar. Flammigt. Små kolprickar. Grund.	Mörka fläckar med kol. Spetsig i botten.
Fynd	-	-	-	-
Prov	Vedart C-14	-	-	Vedart
Provresultat	Tall 4593±45 BP	-	-	Tall
Undersökt	Ja	Nej	Ja	Ja

5	6	7	8
Schakt 4	Schakt 4, 5 och 8	Schakt 9	Schakt 12
Sot- och kolkoncentration	Hård	Sot- och kolkoncentration	Sot- och kolkoncentration
Troligen rest efter rotbrand	Troligen skadad av en rotvälta	Troligen rest efter rotbrand	Troligen rest efter rotbrand
0,35	0,6	0,2	0,3
0,35	0,6	0,1	0,3
0	0,25	0	0
0,3	0,15	0,5	0,4
140	141	143	137
Oregelbunden	Oregelbunden. I stort sett rund.	Oval	Rund
Otydlig	Tydlig	Tydlig	Tydlig
Flammigt mörkbrunt, enstaka småkol. Drygt 1 m sv om finns mer sten.	Rödgrå sand, få små kolbitar. 0,1 m runt och på djupet under finns kraftig o hård anrikning.	Liten tydlig fläck med kol och sot. Runt om 3 vaga fläckar, mörkare sand och kolprickar.	Syns tydligt, men något difus kant. Lik flera andra anl på ytan. Samma djup under markytan.
Mörkbrun sand, få små kolbitar, en knytnävsstor kantig sten och en liten. Lite kol, järnutfällning.	I mitten sotig sand och något kol. En skärvig sten. Vid sållning hittades ett litet flintavslag. Runt om grå sand, sen röda hårda järnutfällningar.	Kol och sotig sand.	Röd sand, enstaka kolprickar. Avtecknar sig tydligt mot den omgivande ljusare sanden.
Kantiga stenar.	Flintavslag, skärvig sten.	-	-
-	-	Vedart	-
-	-	Tall	-
Ja	Ja	Ja	Ja

Bilaga 3. Lämningar

Anl nr	1
RAÄ-nr	Sunnemo 158
Typ	Kolningsanläggning
Längd, m	6
Bredd, m	4
Djup, m	0,75
Antal	1
Beskrivning	Grop; 1,8x1,4m. Vall; intill 1,2m bred, intill 0,5m hög. Kol i vallen.
Status	Skadad
Läge	Sluttning
Markslag	Hyggesmark
Beväxtning	Buskar
Bedömning	Fast fornlämning
Kommentar	I öst-västlig riktning går ett skogsmaskinspår rakt igenom anläggningen.
Höjd över havet, m ca	135

Bilaga 4. Vedartsanalyser

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 0849

2008-09-22

Vedartsanalyser på material från Värmland, Sunnemo sn. Näbben.

Uppdragsgivare: Stig Svedberg/Rio Kulturkooperativ

Arbetet omfattar fyra kolprover från en lokal med svaga tecken på boplats/aktivitet. Samtliga innehöll kol av tall och inget annat. Resultatet antyds redan av namnet där ändelsen mo brukar stå för mager och torr mark där tallen har klar konkurrensfördel mot andra trädslag och ofta blir helt dominerande.

Era misstankar om att något eller några prover kan härstamma från roteldar måste jag tyvärr stärka.

Tre av proverna innehåller kol där årsringarna är svagt och ojämnt utvecklade, något som kan tyda på att kolet kommer från rotved.

Prov 3 innehåller dessutom barkfragment.

Nu är det inte omöjligt att man har använt sig av rotved som bränsle.

Samerna använde sig ibland av tallrot att elda eftersom den är "fetare", innehåller mer hartsämnen än stamveden och därför står emot blöta bättre. Om det alltså är en regnig period och allt "torrved" är dyngsur så kan det hjälpa att ta till rotved. (Uppgifter ur den förnämliga boken "Eld. Flammor och glöd – samisk eldkonst" av Yngve Ryd. Natur och Kultur 2005)

Den höga hartshalten gör dessutom att veden är energirik.

Men det kan som sagt också röra sig om en naturlig brand i rötterna.

Prov 2 från A1 verkar dock hålla säker stamved.

Förutom att kolets ursprung är något osäkert så finns också risken att proverna ger en hög egenålder eftersom tallen i sig kan bli gammal och att den som torr, stam eller stubbe, går att elda med ytterligare några hundra år efter att den dött.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
4	1		4.4g	1.9g 14 bitar	14 bitar tall	Tall 96mg	
1	2		3.5g	3.1g 17 bitar	17 bitar tall	Tall 106mg	
6	3		0.4g	0.2g 3 bitar	2 bitar tall 1 bit bark/näver	Tall 33mg	
7	4		6.5g	6.5g 10 bitar	10 bitar tall	Tall 265mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 0570/420 29

E-post: vedlab@telia.com

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Tall	Pinus silvestris	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) takspån, tjärblöss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomik 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskas vedprover.

